ג. ארץ ומדינה

הרב שאר ישוב כהן
הרב הראשי וראש אבות בתי־דין בחיפה

בעניין מי שנטע בשביעית

נשאלתי מאת המשמש בקודש במושב פרזון ליד ישובי תענך, את השאלה החמורה הבאה:

"במושב אביטל שבאיזור תענך נטע יהודי מטע זיתים לפי תאריך לועזי 1979 ובתקופה שהוא נטע את הזיתים לפי לוח עברי היתה שנת תש"מ שנת שביעית (בתאריך 22.9.79 מתחיל ר"ה)

א. בעל המטע היהודי — חבר המושב הנ"ל, לא הוחתם על שטר מכר קרקעות.

ב. הנ"ל נטע בשוגג, מבלי שידע שזו שנת השמיטה, ובזמן שבקש לתת לו אשור למפעל, הסברתי לו מה שצפוי למטע שלו — החויר כסיד.

ג. קבל את השתילים ממשתלה בשקיות פלסטיק ונטע אותם עם גוש עפר.

השואל מביא מדברי כמה מחשובי הרבנים שליט"א, מ"ש בדין ערלה במשתלה בשקיות של פלסטיק ומ"ש אחד הרבנים להשוות ערלה לשביעית, וכותב שמסתבר "שאין זו זריעה גם בשביעית" ומסיים: "על כן באתי בשאלה מכת"ר מה דינו של המטע הזה וכו'."

*

אחרי עיון ודיון רב בפרטי השאלה, ואחרי שנשאנו ונתנו בדבר זה עם כמה מחשובי ת"ח דפה עיה"ק חיפה — אמרנו לחפש דרך להפוך בזכותו של בעל המטע שהפסדו מרובה, ובזכותם של אילנות א"י שלא יעקרו, ויצא קולם מסוף העולם ועד סופו — כמ"ש בפרקי דר' אליעזר פרק ל"ד: בשעה שכורתין האילן שעושה פרי קולו הולך מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע עי"ש ומ"ש הגאון הרד"ל בפרושו מרומז בשם הרקאנטי פר' שופטים וכו'. וכמובן, אם לדין — יש לעשות את הדין, ולחייבם לעקור את הנטיעות הללו אע"פ שהוא דין קשה — ודומה בענינו לדיני נפשות: כמ"ש כי האדם עץ השדה וד"ל, אבל אולי נוכל למצוא דרך שתישר לפני רבותינו גדולי הדור, ולהתיר, בדיעבד, קיומם של האילנות הללו — וצדיק הדבר נגר ובר נגר דנפריקניה.

ננסה לברר את הדברים, בקצרה, מיסודם:

עצם איסור נטיעה בשנת השביעית, כידוע שנוי במחלוקת רבותינו, אם הוא דאורייתא או דרבנן. לשיטת הרמב"ם פ"א מה' שמיטה ויובל ה"ב ועוד שם ה"ה: הנטיעה היא מן המלאכות האסורות בשביעית מדרבנן, שאם עשאה בשביעית מכין אותו מכת מרדות. מקור ההלכה במשנה פר"ג דשביעית. ועיי"ש במשנה ג' ובפי' התויו"ט שם ד"ה מעדרין ומשנה ו' ד"ה פחות. מ"ש בדעת הרמב"ם: דחרישה ונטיעה דרבנן, ומה שחילק ביניהן, לענין החמרה שהחמירו בחרישה יותר מבנטיעה לענין תוספת שביעית. ועמ"ש ע"ז בפאת השולחן ובשערי־צדק ה' שביעית, בדעת הרמב"ם במה דס"ל דחרישה ונטיעה אינן אלא מדרבנן. וראה עוד מ"ש רבינו הר"ש. בבאורו ריש פ"ק דשביעית לברר דעת ר"ת, שגם דעתו היא "דלא החמירו בנטיעה" לענין תוספת שביעית (שהסתפקו בל' יום — כדברי המשנה שביעית פ"ג, מ"ו) משום דבנטיעה אין תוספת שביעית דאורייתא אלא דרבנן, ואמנם הר"ש עצמו קשה לו הדבר כמ"ש שם: דנטיעה היא עיקר מלאכה טפי, כדמוכח בשבת (שבת עג:) דזומר־תולדה דזורע, וכ"ש בנוטע דדמי לזורע טפי וכו'. עי"ש במ"ש עוד בפ"ב משנה ו' להכריע, שהוא מדאוריתא.

על כל פנים ברור, דפשוט להם לרוב רבותינו הראשונים דבנוטע יש להחמיד באיסור השביעית עצמה, בין אם מפני שיש מרבותינו הראשונים שצדדו שהוא מדאוריתא או לרובם הסוברים שאיסורה מדרבנן מפני חומרא שהחמירו בו חכמים שלא יבואו לזלזל בה, כמ"ש להלן, שכן הרי חובת עקירתו נתפרשה במפורש במשנה הנ"ל, וכן הלכה.

אמנם דאוי, שלצורך ענייננו, בכל־זאת, נזכיר מ"ש בקונטרס אחרון למרן הרב זצ"ל בס' שבת־הארץ שסיכם: שאין אסור מן התורה רק שני אבות ושתי תולדות: זריעה, קצירה, זמירה, בצירה, וביחוד מ"ש בקונטרס אחרון שם פסקא ו' שצדד לחלק: בין נוטע יחור שהוא חלוק בצורתו מזריעה, מנוטע ע"י זריעת גרעין (שהחמירו לאוסרו מדאוריתא — וראה מ"ש בהערת מרן הרב זצ"ל לפאת־השולחן בדין זה, שהופיעה בהוצאת הרא"ם לונץ ז"ל) וכ"כ במנחת חינוך מצות שכ"ז עי"ש כל דבריו. אמנם, מרן החזון־איש זצ"ל (זרעים סימן י"ז) דעתו: דנטיעת גרעין בכלל נטיעה הוא, ולא בכלל זריעה (כדאמר פאה פ"א. ה"ד — זרעי אילן אינם קרויים זרעים ע"ש בהגר"א, וכמ"ש בעל שושנים לדוד בפרושו על המשניות בשביעית, ואכמ"ל.)

עכ"פ נראה, שנטיעה ע"י גוש עפר בתוך שקיות או עציץ, בודאי שרחוקה היא ביותר בצורתה מזריעה — שתחילתה נטיעת הגרעין או אפילו שתיל או יחוד, לנטיעת השתיל הנתון בתוך האדמה, ושָמין האדמה שבעציץ או בשקית עם השתיל שבהם — בתוך אדמה וצריך עיון, דמסתבר, שיש לחלק בזה לגבי דרגת החומרא שבאיסור שבענין זה דבזה ודאי אינה אלא תולדה ולא אב ולהלן נברר.

אמנם יש עוד לעיין מ"ש בדין נוטע מרן החזון־איש (סימן י"ז אות כ') ע"פ סוגיית הגמרא בגיטין נ"ג ב': דנטיעה דאורייתא וע"כ נטיעה בכלל זימור וכו'. וכתב החזון איש: אפשר דהוי בכלל אין מזהירין מן הדין, ואע"פ שהוא דאוריתא. והוסיף שם אות כ"ד: והר"ש פליג על ר"ת בהא דמתיר נטיעה תוך ל' יום לדעת ר"י וכו' ומקילינן בנטיעה מבחרישה וכו' דפעולת החרישה נמשכת בשביעית והנטיעה נגמרת

מיד, מ״מ לענין תוספת דאורייתא לא מחלקין כך ומ״מ וכו׳ לא יעקור אם נקלט קודם שביעית, וסיים שם בחזון־איש: וזה דבר שאי אפשר, שהרי ת״ק פ״ב דשביעית מ״ו כלל דין אין נוטעין ודין יעקור בשיעור ל׳ יום וכו׳. עי״ש כל דבריו בענין נטיעה שסופה להקלט תוך ל׳, ומה שנתקשה בדברי התוספות הנ״ל במס׳ ר״ה ט, ב ובייחוד מ״ש על דברי ר״ת ״משום דאין תוספת שביעית דאורייתא בנטיעה, אלא בחרישה״ — דאין כונת ר״ת דגם בשביעית נטיעה דרבנן, דהדי בהדיא אמריגן בגיטין נ״ג, ב׳ דהיא דאוריתא, אלא בתוספות היא דרבנן וכו׳. עי״ש בכל דבריו שהסיק דל״ק קושית הכ״מ — וכן למש״כ הריטב״א דברי ר״ת, דשאני נטיעה, דמעשה הנטיעה אינה מחיסת לצמיחת שביעית, ול״ק כלל. עי״ש בכל דבריו, ועוד נבדד בעז״ה הנוגע לדיוננו, להלן.

*

אמנם יש לעיין באופן מיוחד בדין נטיעה בגוש עפר בזה״ז — ובדין חובת העקירה בזה״ז וטעמה, כפי שנבאר להלן.

כידוע, הסכמת רוב הפוסקים דשביעית בזה״ז דרבנן, כמו שמפורש בטור וב״י סימן של״א. וזוהי דעת רוב רבותינו. ואע״פ שכמה מגדולי הפוסקים הראשונים והאחרונים לא כתבו כן — אנו סומכים הלכה למעשה על דעה זו, ועיין בכפתור ופרח פרק מ״ז, המבי״ט ח״ב, סימן ס״ד, המהרי״ט סימן נ״ב, מהרלב״ח סימן קמ״ג, מהרי״ק, פרי הארץ ח״ג יוד׳ סי׳ ד׳. וכן סיכם והאריך, בסיכום השיטות השונות, מרן הרב זצ״ל במבוא לשבת הארץ: ע״פ סוגיית הגמ׳ במו״ק ב׳ ע״ב ועוד ועוד, וכמפורש לדעת התוס׳ בסוגיית גיטין ל״ו ביסוד תקנת הלל בפרוזבול, שלא מצאנו שחלק רבא על דעת אביי ״בשביעית בזה״ז ורבי היא ועי״ש בתוד״ה מי איכא מידי״. וכתב עוד שם ב״שבת־הארץ״: וגם לשיטת רש״י בביאור הסוגיא שם שאין בה הכרע והראב״ד פירש כר״ש ומ״מ פסק כרבי״, והוסיף מרן הרב זצ״ל לברר ולהכריע עפ״י התלמוד הירושלמי, ודעתו הגדולה להשוות שיטת הבבלי והירושלמי ככל האפשר. שאין לנו הכרח לומר שיש מי שחולק בדבר (רק הברייתא הידועה בתורת כהנים שניתן לפרשה בכ״א עי״ש). ועיין במבוא שם בכל דבריו, ומ״ש לחלוק עמ״ש הגאון בעל בית־הלוי בענין, ומסקנתו שיש לתלות השמיטה ביובל ע״פ שיטת כמה וכמה מרבותינו הראשונים, ואכמ״ל. על כל פנים פסק מרן הרב זצ״ל וכך פסקו רוב רבותינו שבא״י: דשמיטה בזה״ז דרבנן, וכן פסק גם מרן החזון איש סימן ג׳ אות ח׳ ולשונו: ונראה דלענין שביעית בזה״ז יש לסמוך שהוא מדרבנן, שזו דברי הרמב״ם וכו׳ עי״ש כל דבריו.

ברם, אע״פ שתרתי דרבנן לפנינו — שביעית ונטיעה — וגם הלכה פסוקה היא: שאין תוספת שביעית נוהגת אלא בזמן שביהמ״ק קיים, כמפורש בסוגיית ריש מועד קטן ותוספתא פ״ק דשביעית וירושלמי שם, ולשון הרמב״ם: ודבר זה בזמן שביהמ״ק קיים נאמר מפי השמועה (בלשון הגמ׳ שם ג׳: וכי גמירי הלכתא, בזמן שביהמ״ק קיים) בכל זאת מפורשת ההלכה: שאף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה ל׳ יום קודם ר״ה של שביעית, וסתם קליטה שתי שבתות — ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין (לשון הרמב״ם הלכות שמו״י פ״ג הי״א), ומשום דכך, מפורש במשנה שביעית פ״ב

מ״ו: ואם נטע, או הרכיב, או הבריך: יעקור — וכך פסק הרמב״ם שם פ״ג הי״א: נמצאת אומר שהנוטע או המבריך או המרכיב ערב שביעית קודם ר״ה במ״ד יום יקיים, פחות מכן יעקור — ודבר זה גזירת חכמים היא. ועיין סוגית ר״ה ו׳ ע״ב וירושלמי שם פ״ג, ה״ז — הרי שגם בזה״ז דרבנן, ובנטיעות דרבנן — עדיין בתוקפה הגזירה של יעקור — שחייבוהו חכמים.

אמנם לשון הירושלמי שם: לא עקר, פירותיו מה הן? רבי בא ורבי אילא הוון יתיבון בצור — אתא עובדא קמיהון, והורי רבי אילא: ישפכו פירותיו, אמר רבי בא: אני לא נמניתי עמהן בעלייה (כשגזרו גזירה זו בראשונה, ואיני יודע אם נכלל בה איסור פירות או לאו) אמרין: נצא לחוץ ונלמוד. נפקון ושמעון דאמר רבי ונה, רבי יצחק בן טבלאי בשם רבי אליעזר: אין מחדשין על הגזירה וכו׳ ואמר ר׳ יוסי וכו׳ אין מוסיפין על הגזירה וכן פסק הרמב״ם שם: ואם לא עקר — הפירות מותרין, ואע״פ שפסק שגם היורש חייב לעקור כבירושלמי שם, לכאורה פסק כך, בין אם קיי״ל בטעם הגזירה: כמ״ד שגזרו מפני החשד או מפני המנין, שישראל מונין לשביעית, ויבואו לידי תקלה במנין השנים שבערלה, וע״ע ירושלמי תרומות פ״ב סוף ה״א, במחלוקת האמוראים, משום מה הנוטע בשוגג מחייבין אותו לעקור עי״ש — על כל פנים: ״חייב לעקור״ כאן לפנינו, אבל לא ״איסור הפירות״.

[וראיתי למרן הרב זצ״ל בשבת הארץ פ״א, הי״ב: שמחלק בין הנוטע בשוגג בשלושים יום האחרונים דשביעית — לבין הנוטע בשוגג במ״ד יום שלפני השביעית, שבמזיד — יעקור, אבל, דעתו, שע״ז לא קנסו שוגג, אלא מזיד. אמנם זה ענין שנוי במחלוקת ומצינו שיש מרבותינו שהחמירו, כמו שנראת דעת ה״שנות אליהו״, והכריעו: שיש לעקור גם בשוגג ובנטיעה ותוספת שביעית.]

והנה, בנידון השאלה דידן, לכאורה הדברים ברורים, שהנטיעה נעשתה בשביעית עצמה, ואעפ״י שהיתה בשוגג יש לחייבו לעקור הנטיעות למרות שהפירות אינן נאסרין ואינן אוסרין את שמנם. לכאורה, פשוט, שעל הרב מורה הוראה שבמקום החובה להורות שיעקרו הזיתים, ופשוט שגם אם לא ישמעו לו, לא יתכן לתת עליהם תעודת הכשר, שלא יהא ״חוטא נשכר״ וכמחזק ידי עוברי עבירה — אפילו בשוגג. אבל, בדיעבד, שהפירות נשלחו כבר לשוק ולביח״ר ״שמן״ אין עליהן חשש כלל ועיקר, ושום צד של איסור — כהכרעת כל הפוסקים. וכן גם מצד חשש מנין שנות ערלה, שנראים כמונים השביעית, בכלל מנין שני הערלה, כבר פסקו רבותינו עפ״י הירושלמי שם, שהפירות מותרים מיד אחרי ר״ה של השנה הרביעית, וי״א שאיסורם נמשך עד אחרי ט״ו בשבט של השנה הרביעית, ותו לא (עיין בשבת הארץ שם).

אכן, עדיין צריכים אנו למודעי בענין חובת העקירה, ואמנם, אחרי העיון מצאנו, שיש מקום לצדד להקל בענין זה בחיוב העקירה בנטיעה דרבנן, ושביעית בזה״ז דרבנן, במקרה דידן, וזאת בשל צורת השתילה בעציצי פלסטיק, וכן, משום שבדיעבד נכללו הקרקעות בשטר המכירה הארצית שעושה הרבנות הראשית לישראל, אע״פ שהנוטע לא חתם בעצמו על שטר המכירה, וכמו שנברר להלן.

בעצם הנטיעה — יש לברר החילוק שבין נטיעת הגרעין, לבין זריעה בעציצים והנחתם אחרי כן בתוך חפירה בקרקע בשלמותם.

בדין הזריעה בעציצים פסק מרן הגרי״ל דיסקין (הידוע בשם הרב מבריסק זצ״ל)

בהלכות שביעית שלו, שנכללו בתשובותיו (סי' ר"ז סעיף א') שאסור לזרוע כל מיני זרעים וכו' בין בקרקע בין בעציצים של כלי חרס או עץ — ומתוך דבריו משמע שדעתו שבכלי זכוכית או מתכות יהא מותר (וכידוע, יש לעיין בדין של כלי פלסטיק שאולי הוא כדין זכוכית או מתכת, ואכמ"ל) ולא כן נדאה בדעת ה"נחפה בכסף" ח"א יו"ד סימן ה' ובספר שדה הארץ ח"ג יו"ד סי' כ"ח. וכ"כ בחזון־איש בתוספת שביעית אות א' בשם הרדב"ז פ"א ה"ו, והוסיף: אבל אין לנו ע"ז מקור בגמ', ויש לעיין ע"פ דעת גדולי הפוסקים שהחמירו, ולחכוך, ולברד עוד בעציצים אלו של פלסטיק מה דינם — אם בא לזרוע בהם בשביעית — וקשה מאד להקל בדבר. אבל, אין זה נוגע לענייננו משום שהמדובר בשאלת דקמן במקדה שונה ואחד לגמרי. שבעציצים הללו מהפלסטיק היתה הזריעה כמה שנים לפני השביעית, והמדובר בהעברת השתילים יחד עם גושם בתוך עציצים הראויים לזרע, ואטו מי לא הוי כעציץ מלא גללים שכתב שם בתשובת הגרי"ל דיסקין להתיר, ולכאורה מפורש כן בתוספתא שם, והרמב"ם ה' שביעית פ"א ה"ו — שיש לבדוק אם ראוי לזרע במוצאי שביעית, וצע"ג.

יסוד השאלה בנידון דידן הוא, דאם יש לראות בהעבדה זו — נטיעה שמחייבת עקירה כגזירת חכמים, או שלא גזדו אלא על נטיעה הראשונה ממש שהיא כזריעה אבל לא דברו על העברת עציץ, ואין אנו מוסיפים גזירה לגזירה — והכל תלוי בטעם הגזירה. אי הויא משום מנין או מפני החשד — כמו שנראה.

וראיתי להגרי"מ טיקוצ'ינסקי זצ"ל, שכתב בספר השמיטה שלו בהלכות שביעית פרק א' עמוד י' סעיף י': ואם העתיקו השתיל עם עפרו בשיעור שיכול לחיות בו, שאין זו נטיעה לענין ערלה, מסתבר שגם בשביעית אין זו זריעה — אע"פ שבשביעית יש גם עשה של "ושבתה הארץ" — אין זה נחשב לעבודת הארץ וכו' עי"ש בכל דבריו.

אמנם הגרח"ז גרוסברג זצ"ל (שמסר נפשו על ברודן של מצוות התלויות בארץ, במחלקה המיועדת לכך של הרבנות הראשית לישראל, וכבר נתפרסם בספריו על תורת השמיטה ועל המעשר והתרומה ועוד, ונלקח מעלינו לדאבון כל לב בדמי ימיו.) חלק על שיטה זו וכתב בספרו תורת השמיטה עמוד ט הערה י"ז — "תמוה, דבערלה לאו באיסורא תליא מילתא אלא דבכל כה"ג לא הוי כנטיעה חדשה, שנתחיל למנות בו שני ערלה, דמכיון שיכול להיות ע"י עפרו י"ד יום הוי כנטיעה ישנה לענין זה, ומונין שנות ערלה מן הנטיעה הראשונה, אבל לא לומר דאין זו נחשבת לנטיעה כלל, ואפילו איסור דרבנן לא יהא בו, ולהתיר לעשות כן לכתחילה בשביעית. אמנם עוד שם הביא דברי מו"ר הגאון רי"צ הלוי זצ"ל בספרו: הוראת שעה בשם חותנו הגאב"ד דיפו הגרנ"ה הלוי זצ"ל ובפסקי דינים שלו הנדפס בירחון שערי ציון, שהעברת שתילים וגושן כדי מחייתן, תיעשה במקומם ע"י נכרי (אחרי היתר המכירה — שלא התירו כידוע אלא המלאכות דרבנן). והעיר הגרח"ז בספרו הנ"ל עמוד לט' הערה קע"ז: "ולכן אם אי אפשר לעשות ע"י גוי, יש לצדד להתיר ובפרט תחת סככה" — עי"ש בכל דבריו. כמובן שכל זה הוא לדעת הסומכים על ההלכה הנוהגת בזמננו, שנוהגים לסמוך על היתר המכירה, שכידוע אינו אלא על מלאכות דרבנן ולא דאורייתא ודו"ק.

אכן, לכאורה נראה מכל הנ"ל לגבי השאלה העומדת לפנינו שיש מקום אולי לצדד להתיר בדיעבד — אילנות אלו, שבעליהן נטעום בשוגג, ועל ידי העברת עציצים

עם גושן, וביחוד ראוי לברר אם הפועלים השותלים היו ערבים — דהיינו לא יהודים ששייך אולי לומר שבזה לא חלה הגזירה. ומכש"כ בדיעבד ובשוגג שיש מקום להקל בדבר, במקום הפסד מרובה.

*

והנה ראוי שנחזור ונברר יסוד ענין השתילים שבקרקע הנתונה בעציץ, שסמכו ע"ז להיתר לגבי איסור ערלה, ואולי גם בשביעית, ובלבד שיוכל השתיל לחיות מן האדמה של העציץ דיש להגדיר מהי כמות הזמן הסבירה שיוכל השתיל להתקים בעציץ שנקרא "יכול-לחיות" במובן ההלכתי. מדן הרב זצ"ל בס' משפט כהן סימן ט' כתב ותורף דבריו: "ע"כ דעתי הוא שדי אם הגוש הי' מספיק לקיים את החיות בין זמן העקירה לזמן השתילה השניה ולשער שאם היו השתילים תלושים עוד שני שבועות דקי"ל שהוא שיעור־קליטה, שאז נקרא זה יכול לחיות וכו' ויחשב כאילו לא נעקר" ועוד שם בסימן ט': "ולדינא נ"ל ברור שאם כי לכתחילה ראוי לחוש לדברי המחמירים מפני הפקפוקים שכתבו האחרונים. אבל אין למחות כלל בידי הנוהגים היתר משנת השתילה הראשונה, אם הבקיאים אומרים שיכול לחיות השתיל בשיעור הזמן שבין העקירה של העציץ ממקומו עד אחרי שתילתו במקום החדש והשתרשותו שמה אחרי הקליטה של שתי שבתות, וכדאים הם הרא"ש והטור והשו"ע (ראה רא"ש בה' ערלה וטור ושו"ע ע"י ור"ח יוד סי' רצ"ד סעיף ב' — וידוע מ"ש בענין זה הרשב"א שנסתפק בדבר להבדיל בין עפר לסלע בתשובה ח"ג סי' רכ"ה ובסוגית ב"מ ק"א א' והכריע "מסתברא לי דאפי' יכול לחיות ממנו קצת מים פוטרו ואפ' אינו יכול לחיות ג' שנים כשני ערלה" עי"ש בכל דבריו לסמוך עליהם במה שלא פקפקו כלל על הבקיאות שלנו ולא חילקו בין עפר לסלע ולא הצריכו זמן שלש שנים" — עי"ש בכל דבריו.

בשיטה הזאת, שמעתי בעצמי, מפי מו"ר מרן הגאון מוה"ר יצחק איזיק הלוי הרצוג זצ"ל שסמך על כך להתיר בכגון דידן לענין בעית ערלה למנות מנטיעה ראשונה (עכשיו נתפרסמה תשובתו זו בספר תחומין בהוצ' צומת בשיתוף מוסדות "אריאל" שבירושלים) וסמך על כך בתשובתו להרב ליב גולומב זצ"ל שו"ב בגדרה וצרף לתשובה זו מה שברר מרן הרב זצ"ל בקצרה בלשון קדשו "מדברי היתרי קודמי הגאון החסיד זצ"ל": "בדבר מנין שני ערלה, אם השתילים שמשנים את מקומם עם הגוש שיכול לחיות, יש להזהר, שההעברה תעשה באופן שהעפר ישמד באיזה כלי ולא יתפזר, ואז בעציצים יש שמתקיימים שלש שנים ויותר — ובזה אין בידינו למחות במקילים למנות מנטיעה הראשונה". והנה השו"ב הרב הנ"ל ביקש בשאלתו להציע לחלק בין כרם ומשתלה — ששם האילנות סמוכים זה לזה ואין עפר הרבה — וכו' עי"ש ומרן הגרי"א הלוי הרצוג זצ"ל לא קבל דברי השואל וסמך על דעת "קודמו הגאון החסיד זצ"ל" ועל דעת מרן החזון־איש זצ"ל, והתנגד להחמיר שיצטרכו דוקא עפר כשיעור שיכול לחיות שלש שנים, שלפי הנ"ל די אם יכול לחיות זמן הקליטה, דהיינו שתי שבתות וכו' עי"ש.

וראה מ"ש בענין מרן בעל החזון־איש זצ"ל בה' ערלה סי' כ' סעיף י' סעיף י"א ותורף מה שכתב להלכה: "ולכן נראה דשיעור שיכול לחיות, היינו שיעור קליטה דסתמא י"ד ימים וכו'. והלכך אם השרשים הישנים יכולים לקיימו בחיים עד שיקלוט

כחות חדשים מקרי נטיעה אחת. שכל הכוחות החדשים הבאים על שורשים חיים ואילן חי, ממשיכים החיים הראשונים וכו'. עי"ש בכל דבריו מ"ש להכריע בדבר שמספקא ליה להרשב"א ופשיטא ליה להרא"ש, ואף הכריעו כן הטור והשו"ע. עי"ש בכל דבריו בשיעור "מקצת ימים"ובשיעור ימי קליטה ואכמ"ל.

ועתה ניתנה ראש ונשובה לנידון דידן בשביעית דיש להסתפק אע"פ שאין כאן נטיעה חדשה, אבל בכל זאת הרי סופה להשריש בקרקע ולעשות פירות, אפילו לאחר כמה שנים — אם יש להחמיר עליו בשביעית, הן לאסרו לכתחילה והן לחייבו עקירה בדיעבד. אמנם מסתבר שמאחר שבנטיעה עצמה דעת הרבה מרבותינו מאורי העולם ועמודי ההוראה שהוא דרבנן (שלא כנטיעה ע"י גרעין — כפי שכתבנו לעיל), ובפרט בזמננו דשמיטה בזה"ז דרבנן כמו שבררנו לדעת רוב הפוסקים — והוי רק גזירת חכמים לפנינו לעקור הנטיעה עפי' בשביעית דאורייתא — ואע"פ שמצינו שגזרו בנטיעה חדשה, לא מצינו שגזרו בכגון דא לחייבו לעקור — בנטיעה ישנה כעין זו — שהעביר ממקום למקום בשמיטה, ואנו נקום ונגזור גזירה לגזירה? — ובייחוד, שאפשר לומר שאין עתידה נטיעה זו להקלט, עד שתעבור השביעית, שיכולה לחיות בקרקע הגוש לפחות במשך מספר רב של חדשים, כפי שמסבירים לנו מומחים יודעי דבר, שבד"כ השתיל מתקיים עד שנה אחת ויותר, ואולי י"ל שייהא זה דומה ליניקתה מקרקע בעל הזיתים כל שלש שנים הראשונות בסוגיא דב"מ קג"א. יש לסמוך על כך להקל ולומר, שבכגון דא: לא גזרו חכמים לחייבו לעקור. זאת ועוד, יש לצרף כסניף להיתר ענין יישוב א"י, למנוע עקירת הזיתים, עד כמה שאפשר, כמו שאמרו בסוגיית ב"מ הנ"ל: אמר הלה זיתי אני נוטל אין שומעין לו ואמר ר' יוחנן: משום ישוב א"י. ואם כי ברור לענין שאין להתיר ענין זה, לכתחילה, בשביעית, שלא במקום היתר מכירה, או בכלל לדעת גדולי ישראל שלא סמכו על היתר זה בזמננו — אבל: לחייבו לעקור, בדיעבד, מאן יימר שבכגון דא גזרו על כך חכמים, וצ"ע.

עוד נוסיף ונברר: הנה ביסוד ענין הגזירה נחלקו רבותינו שבירושלמי פ"ב תרומות שם על דברי המשנה: הנוטע בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקור, ובשביעית בין שוגג ובין מזיד יעקור. ובברייתא שם דברי ר' יוסי כנ"ל, ודברי ר' יהודה — חילוף הדברים, בשביעית בשוגג יקיים, במזיד יעקור — וכו'. ושם: מה טעם דרבנן: נחשדו על השביעית ולא נחשדו על השבתות: ד"א מונין לשביעית ואין מונין לשבתות — וברור, שאם נפרש שהטעם הוא משום מונין — היינו "מונין השנים של שני שביעית לנטיעות לענין ערלה ורבעי וכשמונין השנים למפרע יראו שנטיעה זו בשביעית היתה ואתו למישרו נטיעה בשביעית" (לשון פני משה שם), הרי לכאורה, ע"פ הטעם "שמונין" לא שייך בנטיעות הגוש טעם זה, שאינו נטיעה חדשה, ומה בכך אם ימנו — הרי לא שייך מנין הערלה כאן, כמו שבירדנו, דיש למנות לא משביעית, אלא מתחילת נטיעת הגרעין בתוך העציץ — ופשוט. אלא, שיש לעיין בהכרעת הירושלמי שם בשני הטעמים, ומה "שגזרו שוגג אטו מזיד". וכבד העירו: שגירסת הירושלמי משובשת קצת ויש לעיין בה וכמ"ש בזה מפרשיו ה"פני משה" וב"מראה־הפנים", ותוס' רי"ד שם ופי' הרדב"ז שם, ועי"ע בסוגיית הגמ' שבת פ' כירה דף ל"ח, בדין המבשל בשבת בשוגג וכו' קודם גזירה ולאחר גזירה, וכן בסוגית גיטין נ"ג ונ"ד: "ורמי ר"מ על ר"מ בדאורייתא דתנא וכו'" וביחוד להלן, שם, דברי הגמ' המקבילים

לירושלמי הנ"ל; אלא התם כדקתני — טעמא: א"ר מאיר, מפני מה אני אומר בשבת בשוגג יקים וכו' ובשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור, מפני שישראל מונין לשביעית ואין מונין לשבתות ד"א נחשדו ישראל על השביעית ולא נחשדו על השבתות וכו' — עי"ש בכל הסוגיא. ואפשר לומר כפי שרצו אמנם לומר כמה מן המפרשים, שהש"ס דידן מסיק בעיקר הטעם: שהוא מפני החשד, דאילו משום מונין, לא היו גוזרין שוגג אטו מזיד, הפני משה בירושלמי תרומות נסתפק בדבר, ובין היתר כתב "וא"ת דה"ג שחששו חכמים למיקנס בשוגג אפילו היכא דליכא אלא טעמא דמונין וכו'" ודחה, ומסקנתו: דכל היכא דליכא אלא האי טעמא דמפני מונין בלחוד, לא גזרו חכמים בשוגג אטו מזיד, ובמקום דאיכא טעמא: מפני חשדא הוא דגזרו, ולפיכך לא תני לן אלא בנוטע בשביעית עצמה, עי"ש בכל דבריו. אמנם יש לצדד בדבר, וראה עוד מ"ש בירושלמי שביעית פ"ב ה"ד: נטעו ומת, בנו מהו שיהא מותר לקיימו: תני ר' יעקב בר אבני דברדלא: נוטעו ומת, בנו אסור לקיימו, ואתיא כמ"ד מפני החשד, אבל מפני הבינוי אב בנו בונה (צ"ל: מפני המינוי, אב ובנו מונה — כך ברידב"ז שם) ועי' ברש"י שם, דדן בסוגיא הנ"ל ומסקנתו דמ"ש בירושלמי ואתיא במ"ד מפני החשד, הוא על האיבעיא, דלדעה זו: בנו דלא עבד איסורא, לא שייך שיקנסוהו, כמ"ש בסוגיית מו"ק דף י"ג, אבל למ"ד מפני המנין, א"כ אב ובנו ומונה, כלומר מה לו אב מה לו בנו — ז.א. שלא שייך כלל ספק בזה, שגם הבן אסור לקיימו. לכאורה, ע"פ זה מ"ש שפסק הרמב"ם בפ"ג, מ"ה שמיטה ויובל מפורש: נטעו ומת, בנו אסור לקיימו ולגבי נטייבה או נתדיירה, פסק דמותר לקיימו. היינו מטעם שנוקט שהמנין הוא העיקר, דאי מפני החשד, לכאורה, מה ההבדל בין נטיעה למלאכות האחרות האסורות בשביעית, הלא כ"א רואה הקרקע שנטייבה או נתדיירה. וכך הסיק בדעתו שהעיקר: ענין המנין בנטיעה — הגאון הרידב"ז בפרוש תוספת הרי"ד על הירושלמי שביעית (פרק שני הנ"ל ד"ה כמ"ד — עי"ש, אמנם ברמב"ם ה' שמו"ע פ"א מפורש: מפני שישראל חשודים על השביעית" — וצ"ע).

הרי שבנידון דידן אם נקבל המסקנא — שעיקר הטעם הוא מפני המנין, וכאן לא שייך טעם זה: יש לכאורה לדון אפי' להתיר לכתחילה נטיעה בעציץ פלסטיק בקרקע שנעשה בה היתר המכירה. וכך ראיתי שהביא ידידי הרה"ג ר' יחזקאל דאום שליט"א הרב דרמת־מגשימים שהורו כן בהוראת שעה, הרבנים הראשיים לישראל, והזכיר זה במאמרו: "לקראת שנת השמיטה — תש"מ — ברמת מגשימים". ובאמת בשנת תשי"ב כשמצב הישוב היה חמור ביותר הותרו, בהוראה שלא נשנתה יותר, לישובים שהעליה לקרקע בהם היתה אחרי ניסן תש"ח וכו' ואף זאת: בנטיעה עם גוש ומתחת סככה, וצורפו לזה כמה קולות: נטיעה בגוש שהוא ודאי לא מדאוריתא, ואפילו יש מי שמתיר "ואם העתיקו השתיל, עם עפרו, בשיעור שיכול לחיות בו שאין זו נטיעה לענין ערלה מסתבר שגם בשביעית אין זו זריעה" (כלשון הגרי"מ טיקוצינסקי בספר השמיטה עמוד י"ח הנ"ל). אמנם לענ"ד שאין לסמוך על הוראת־שעה זו — להתיר לכתחילה בזמננו וצ"ע.

על פי כל האמור, אמרתי לסמוך על כך להקל, בדיעבד, בחובת העקירה של נטיעות זיתים אלו שניטעו בשוגג, בהפסד מרובה של בעל הקרקע — שמעידים עליו שהיה שוגג, ועשה גם נטיעות בגוש, ובפרט אם אפשר לבדר שנעשו ע"י נכרים. שענין זה של נטיעות נכרים הוא תלוי, כידוע, בעצם הדין שביתת השדה בשביעית,

אם יש בה איסור תורה — דהיינו שעוברין על העשה של "ושבתה הארץ שבת לד'" — ע"י נכרי העובד בה, שכידוע לכל המעיין הרי יש בענין זה מחלוקת, בין גדולי הפוסקים, ונזכור כמה מן החולקים בדבר, ומ"ש בענין זה: המהרש"ל במסכת ב"מ דף צ' כתב: שגם ע"י נכרי יש בה איסור דאורייתא כסוגיית הגמ' במס' עבודה זרה דף ט"ו, א' דמדמה שביתת שדהו בשביעית לשביתת בהמתו בשבת (ועי' מ"ש בענין שביתת השדה והבהמה, במנחת חינוך מצוה קנ"ב ומצוה שכ"ט ומ"ש הגאון הנצי"ב ז"ל במשיב דבר, בקונטרס השביעית) ולעומתו כתב כמהרי"ט חלק שני סימן נב וכז המבי"ט ה' ס"ז דמותר להשכיר, שדה בהבלעה, ואין איסור בשכידות לעכו"מ משום שביתת השדה (עי"ש במנחת־חנוך ובמשיב־דבר מה שהקשו ע"ז ואכמ"ל) ובמפורסם, שענין זה היה מן הנושאים המרכזיים שהיו שנויים במח' בענין היתר המכירה והאריכו בו גדולי האחרונים. וכתב ע"ז מרן הרב זצ"ל במבוא לשבת־הארץ להכריע כשיטת המהרי"ט דס"ל דאין איסור של שביתת שדהו בשביעית לישראל אם השכירה לנכרי לעבוד בה בשביעית. וכן גם אם הנכרי עובד בשדה של ישראל בדשותו ג"כ אין איסור תורה של שביתת הארץ (עיין במבוא לשבת הארץ, פרק י"א בסופו, וכן בשבת־האדץ פרק שמיני הלכה ח': מחזיקין ידי נכרים בשביעית בדברים בלבד ומ"ש בהערות שם בענין היתר המכירה, וביחוד מה שהאריך מרן הרב זצ"ל בקונטרס אחרון פ"א בדעת הרש"ל ומנחת חנוך, שיש איסור תורה בעבודת הארץ ע"י פועלים נכרים ומה שהוכיח "מכמה הוכחות חמודות" שא"א לומר כן, וביאר שיטות הרמב"ם (פ"ד הי"ט) והתוס' (ע"ז, ט"ו ב', ד"ה מ') — שכל הכונה שאילו המצווים על שביתת הארץ לא יעבדו בה (עי"ש בכל דבריו — ואכמ"ל). אמנם, ברור, שאסור לומר לנכרים שיעבדו, והוא כדברי הרב זצ"ל — כעין איסור שבות, ונעתיק כאן לשונו בקונטרס אחרון בע"ז: וכיון שלפי כל דברינו וכו' נראין הדברים שאין חולק בין שדה של גוי לשדה של ישראל, שגם בשדה של ישראל אין ישראל עובר כשהגוי עובד, והאיסור הוא איסור של שבות, שבכל איסורי התורה, וכלשון התוס' (ב"מ צ', ע"א ד"ה אבל — עי"ש מ"ש לגבי אמירה לנכרי — בשבת ויו"ט ואכמ"ל) וכו' ועוד כתב שם בקונטרס אחרון: בדעת רמ"א בהגה"ב בשו"ע יוד' סי' רצ"ז סעיף ד', עפ"ז הגהת אשר"י: דכל שהנכרי עושה להנאת עצמו, אין בו משום שבות, אלא שהש"ך שם חולק על כך בשם רוב הפוסקים.

ראה עוד מ"ש בענין זה אלוף נעורי, הגאון ר' מרדכי חסקין זצ"ל הדב מפרילוק בספרו כלכלת שביעית עמוד קל"ה הערה כ"א, וראה עוד מ"ש ביסוד הדבר: בענין נכרים הגאון ד' מרדכי רובייא זצ"ל דבה של חברון, בספרו שמן המור סימן ד' בתשובתו המקיפה והנפלאה שנדפסה מחדש בספר כרם־ציון ירושלים תשל"ט. (ויפה בחרו חברי המערכת הדה"ג ראשי בית המדרש, שזאת התשובה שמשה מעין חזון לדורות ועליה יסובו בלכתם בנושא זה כל ספרי התשובות הדנים למעשה בשאלה חמורה זו שמיימינים ומשמאילים — בה בשנת תרח"מ והלאה וכו' עי"ש.) וראה עוד שם בכרם־ציון תשובות פוסק הדור מרן הגרצ"פ פראנק זצ"ל רבה של ירושלים, וביסוד הדבר: ברור, שעבודה הנעשית ע"י נכרים בשדה ישראל יש להקל בה הרבה — וביחוד יודו בכך הסומכים על היתר־המכירה, במלאכות דרבנן, ע"י ישראל, ואכמ"ל.

על כל פנים: בנידון דידן יש לצרף גם ענין זה, שהנטיעה ע"י גוש נעשתה ע"י

נכרים, שאין בזה יותר מאיסור שבות, לדעת כמה וכמה מרבותינו, ולצרף זה לענין "נטיעה בגוש של עפר" שאין בה משום "מונין", כדי להסיק, שלכאורה לא חלה כאן הגזירה דעקירה. וכל זה כתבנו להקל, בדיעבד, לא לחייב הבעלים לעקור הזיתים, אבל חלילה לנו להחירם לעשות כן, לכתחילה, כמו שבארנו.

נוסף על כך עוד סניף להיתר, במה שהנה כידוע, רוב הישובים בא"י סומכים על הוראת שעה דהיתר המכירה במלאכות דרבנן. ולכאורה נטיעה כזו, לפי כל מה שהסברנו נכללת בכלל זה. ויש לברר, אם העובדה שבעל המטע לא חתם בעצמו על שטר־המכירה, פירושה שאין כאן מכירה כלל או שנכללת בכלל המכר של קרקעות המדינה וקק"ל, שנכללות בהיתר הכללי, שכותבים בשטר־המכירה, שכידוע: כל המושבות שבעמק יזרעאל הן על אדמת הקק"ל, ורק נחכרו לתושביהם. וכן נהגו רבותינו שבא"י, הרבנים הראשיים לישראל שליט"א וקודמיהם זיע"א, לזכות גם האחרים שלא חתמו בנוסח הקבוע שבשטר. וגם לקבל יפוי־כח למכירה ממינהל מקרקעי ישראל והקק"ל, ומכח זה בודאי חלה גם בדיעבד המכירה — על קרקעות אלו שניטע כרם המטע של זיתים הנ"ל — ואם כן אין לחייב לעקור האילנות — עצי המאכל שנטעום בשוגג.

העולה מכל דברינו להסיק כדלהלן:

א. פירות המטע של הזיתים הנ"ל — מותרים באכילה ובהנאה.

ב. אין לחייב את בעל המטע לעקור המטע הנ"ל אם באמת היה שוגג, ובייחוד אם ניטעו העצים ע"י נכרים.

ג. צריך לברר אם שטר המכירה של הרבנות הראשית לישראל נעשה בשנת השמיטה תש"מ עם זיכוי לכל היושבים על קרקע הלאום, כפי שנהגו בשמיטות הקודמות, ואם כן — יש לסמוך על כך ולוותר בשופי על חיוב העקירה של מטע זה.